

Aftenposten

KRONIKK

9. juli 74

Stalin og Sovjets røtter

Av Odd Arne Westad

For noen uker siden satt jeg i konservatoriets store sal i Moskva og bivånet et oppsiktsvekkende politisk møte. På podiet sto Jelena Bonner – i salen satt Mikhail Gorbatsjov og kre- men av Sovjet-Unionens politiske ledelse. Anledningen var feiringen av syttiårsdagen for Andrej Sakharovs fødsel, og fru Bonner brukte muligheten til å fortelle sovjetlederne at den unionen de representerte var død, og at katastrofen bare kunne unngås dersom de selv innså dette.

Men det var ikke bare budskapet her som var skjellsettende. Selve anledningen var like viktig. Å høre Andrej Sakharovs enke belære generalsekretæren i Det kommunistiske parti om hvordan landet burde styres – ansikt til ansikt og direkte på sovjetisk fjernsyn – er et symbol på de veldige forandringene som nå skjer i Moskva. Det er ikke bare et gammelt system som reformeres, det er et nytt system som er i ferd med å oppstå.

Hvorfor det gamle systemet måtte gå under, er det brede emne for to nylig utkomne bøker. Begge er formet som biografier over grunnleggeren av sovjetsystemet, Josef Stalin, men er også i høy grad analyser av det stalinistiske systemets svakheter, ikke bare av dets grusomhet, men også av dets bevisste ødeleggelse av de etiske verdier som et velorganisert og produktivt samfunn bygger på. Supermaktsstatusen til tross, da Stalin døde i 1953 etterlot han seg et samfunn i ruiner. Stalinismen er derfor den katastrofen som dagens sovjetiske samfunn er et produkt av.

Hverken Volkogonov eller Tucker frikjenner imidlertid Lenin og hans parti for ansvar for det som senere skulle komme. Tucker har i en tidligere bok påvist bolsjevikenes politiske umodenhet og hvordan partiet ble ytterligere svekket politisk av borgerkrigen først på 1920-tallet.

Volkogonov og andre sovjetiske historikere slutter seg nå delvis til denne analysen, og gir situasjonen i kommunistpartiet mye av skylden for at Stalin kunne komme til makten.

Begge forfatterne ser likevel opphavet til det stalinis-

tiske systemet først og fremst i tvangskollektiviseringen på begynnelsen av 1930-tallet. Det virker sannsynlig at Stalin overtok selve ideen om massiv kollektivisering på landsbygda fra partiets venstrefløy, og at det var interne politiske årsaker til at han satte den ut i livet. Men når prosessen først var satt i gang, var det Stalins hensynsløshet og utålmodighet som gjorde den til det Tucker kaller «en av vårt voldelige århundredes mest djevelske forbrytelser mot menneskeheten». Mer enn tre millioner mennesker døde – myrdet av partiets terrorbrigader eller sultet ihjel i den hungersnøden Stalin beordret.

Det var denne forbrytelsen som førte Stalin og sovjetsamfunnet inn på veien mot undergangen. Gjennom terroreren hadde herskeren i Kreml skaffet seg hundretusener av medskyldige, mennesker som hadde sine interesser knyttet til stalinismen og som – med god grunn – fryktet dens fall. Når kritikken mot Stalin for manglende resultater av den fryktelige kollektiviseringsprosessen begynte å vokse, var det naturlig for lederen å bruke terroreren også mot mulige fiender i selve partiet. Partifunksjonærene på mellomnivå ble Stalins instrumenter i den veldige terror-kampanjen han slapp løs mot partiets ledere i siste halvdel av 1930-tallet.

En styrke ved disse bøkene er at de avdekker noen av hovedelementene i den store terroreren: motivene, planleggingen og organiseringen. Tucker og Volkogonov beretter i detalj om hvordan Stalin planla terroreren som en sammensvergelse mot de gamle partilederne. Drapet på Kirov – utført på Stalins direkte ordre i 1934 – var startsignalet til fem år med massedrap på hele den gamle eliten og hundretusener av andre sovjetborgere. Med sykkelig presisjon styrte lederen retningen på anklagene mot ofrene: Konspirasjoner mot partiet, kontakter med nazi-regimet, sabotasje av jordbruks- og industriproduksjonen – alt handlinger som Stalin selv faktisk hadde begått.

Tmotsetning til hva som ofte har vært hevdet i Vest, styrte Stalin personlig de store utrensningene. Tusener av beskjedne om å torturere, henge og skyte strømmet fra hans skrivebord. Den lille kretsen som omga Stalin, presenterte lederen for stadig nye lister over ofre, med anbefalinger om hvordan de skulle dø. Menn som Molotov og Kaganovitsj reiste landet rundt og sendte signerte dødslistertilbake til Moskva. For disse mennene – og for deres sjef – ble terroreren en levevel.

Selv de mest groteske utslagene av det hysteriet massedrapene skapte, ble akseptert i Kreml. En kvinne i Kiev som anga over 8000 mennesker hun aldri hadde kjent, fikk en utmerkelse for sin flid, og hennes anklager ble brukt i «rettssakene» mot ofrene. Angiveriet var grenseløst, og hundretusener vanlige mennesker ble trukket inn i malstrømmen og fikk sine liv tilintetgjort.

Virkningene på det sovjetiske samfunnet var dyptgripende og ødeleggende. Enhver venn eller kollega var en mulig angiver. Ethvert personlig initiativ var en invitasjon til ulykke. Staten, som eide alt og bestemte alt, var også alle individers fiende. Å ta opp kampen syntes umulig; Nadesjda Mandelstam skrev at «alle valgte vi den enkle løsningen: Å tie i det håp at det ikke skulle bli oss, men våre naboer, som ble drept».

I denne skrekkeligvisjonen av et samfunn ble den annen verdenskrig nesten en slags frigjøring. Siden staten måtte prioritere sin overlevelse overfor det tyske angrepet, fikk innbyggerne et pustepaus. Stalins personlige rolle i krigen var begrenset – ifølge Volkogonov var han mest opptatt av ikke å miste den politiske kontrollen over hæren og partiet. Lederen i Kreml fryktet sine seierrike generaler nesten like mye som han fryktet Hitler, og følte ved krigens slutt igjen at hans posisjon var truet.

Stalin planla en gigantisk ny utrensning på slutten av 1940-tallet, forteller Volkogonov oss. I hemmelighet ble hundrevis av nye leirer opprettet og spesielle avdelinger i det hemmelige politiet satt til å lage lister over mistenkte. Men denne gangen trenerte selv Stalins nær-

Mer enn tre millioner døde under Stalins tvangskollektivisering av jordbruket – gjennom terror og organisert hungersnød. Det var denne forbrytelsen som førte Stalin og sovjetsamfunnet inn på veien mot undergangen, sier artikkelforfatteren, som er forskningsleder ved Nobelinstituttet.

meste krets planleggingen av et nytt inferno. De husket de massedrapene de selv hadde organisert ti år før, og fryktet for sine egne liv denne gang. De hadde rett. Da Stalin plutselig døde, fant man blant hans papirer lister over de medsammen-svornes familier, med røde kryss i marginen.

Det viktigste med disse bøkene er at de, basert på et vell av nytt materiale, viser oss hvordan Stalin planla forbrytelsen og hva som motiverte ham. I stedet for de grusomme, men grandiose visjoner av veien mot kommunistismen som Stalin har besittet både i sovjetisk og vestlig mytologi, fremstår han og hans krets som en kriminell klikk med små og selviske motiver, besatt av en evig maktkamp mot reelle eller imaginære fiender. Den staten de skapte, vant legitimitet kun gjennom truselen om terror, og når truselen ble borte på slutten av 1980-tallet, gikk også staten til grunne. Men selv med nye institusjoner vil det ta lang tid å fjerne stalinismens følger for de sovjetiske folkene.

Robert C. Tucker, Stalin in power: The Revolution from above, 1928–1941. New York: Norton, 1990.

Dmitri Volkogonov, Stalin: Triumph and Tragedy. London: Weidfeld and Nicholson, 1991.

100452